

חזרת הש"ץ לשיטת הרמב"ם

בתפילות החובה שחרית, מנחה, מוסף ונעילה נהוגה 'חזרת הש"ץ'. מקור תקנה זו הוא במשנה בראש השנה לג, ב, והיא הובאה להלכה בשו"ע או"ח סי' קכד ללא כל מחלוקת. בסע' ג הוסיף השו"ע שאף על פי שכל הציבור בקיאים בתפילה בכל זאת ירד הש"ץ לפני העמוד ויחזור ויתפלל, כדי לקיים את תקנת חכמים.

מה משמעותה של תקנה זו היום שהמתפללים כולם 'בקיאים'?

הרמב"ם בהלכות תפילה (ח, ד; ט, ג) כותב:

כיצד היא תפילת הציבור, יהיה אחד מתפלל בקול רם והכל שומעים. ואין עושין כן בפחות מעשרה גדולים ובני חורין... ואחר שיפסיע שליח ציבור שלוש פסיעות לאחוריו ויעמוד, מתחיל ומתפלל בקול רם מתחילת הברכות להוציא את מי שלא התפלל, והכל עומדים ושומעים ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה, בין אלו שלא יצאו ידי חובתן בין אלו שכבר יצאו ידי חובתן.

הגרי"ד סולוביצ'יק¹ מדייק מהלכות אלו כי קיימים בתפילת העמידה שני עניינים חלוקים: תפילה בציבור, ותפילת הציבור. יש 'קיום' של תפילת עמידה כשמתפללים עשרה יהודים יחד - שאין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים (יבמות מט, ב), וזו היא התפילה בציבור; ויש תפילת הציבור שהש"ץ חוזר על התפילה כנציג הציבור כולו מדין שלוחו של אדם כמותו. אין מדובר בתפילה כתפילת יחיד המוציא את הרבים מדין שומע כעונה², אלא "דבעצם תקנת חזרת הש"ץ נאמר דכל הציבור חייבים לשמוע, והיינו משום דעצם תפילת הש"ץ חלה לגבי כל הציבור, שזוהי עצם תקנת חזרת התפילה דלא רק הש"ץ מתפלל אלא דכל הציבור מתפללים". כלומר מדובר בקיום תפילה נוסף של 'תפילת הציבור' שלא היה קיים בתפילה הפרטית של כל יחיד גם אם התפלל יחד עם עוד תשעה יהודים באותו מקום ובאותה העת, וגם מי שיצא ידי חובת התפילה מחויב לעמוד ולהקשיב לחזרת הש"ץ כדי לצאת ידי קיום זה.

1 כפי שהיא מופיעה באגרות הגרי"ד הל' תפילה י, ב, וכן מוזכרת בשיעורי הגרי"ד בעניין תפילה וק"ש סי' ח עמ' פח בשם אביו הגר"מ. עיי"ש גם סי' ד (עמ' ס), וסי' יח (עמ' קלז-קלח), ובספר "נפש הרב" (עמ' קכב-קכה).

2 הוא בוחן את ההגדרות הללו ביחס לתפילת נדבה בציבור. הרמב"ם בהל' תפילה פ"א ה"י סבור כי אין לציבור להתפלל תפילת נדבה כדרך שאין קרבן ציבור בנדבה, והגרי"ד מתלבט האם איסור זה קיים רק ביחס לתפילת הציבור (חזרת הש"ץ), ולא ביחס לתפילה בציבור שלדבריו יש לה בחינה של תפילת יחיד שנעשית במשותף עם עשרה.

לפי דבריו מתיישבת תמיהה נוספת. בראש השנה ישנה הלכה לתקוע על סדר הברכות. היינו מצפים שיתקעו בתפילת הלחש, שהיא התפילה העיקרית, ואילו רוב הפוסקים (למעט הערוך, הובא בתוס' ר"ה לג, ב ד"ה שיעור) סבורים כי יש לתקוע בחזרת הש"ץ, ואף הרמב"ם עצמו כך פסק בהל' שופר פ"ג ה"ז. הגרי"ד טוען כי זו הראיה כי מה שקרוי תפילת הציבור היא דווקא חזרת הש"ץ, ולא תפילת הלחש שנאמרת קודם לכן. אמנם במקום אחר הוא מגדיר זאת בצורה פחות קיצונית: "ושתי חלוטי שם של תפילה נאמרו בציבור, תפילה בלחש ותפילה בקול רם של הש"ץ, ושתייהן המה קיומי כל הציבור". ההשלכה המיידית מדברי הגרי"ד היא שיש לתפוס את חזרת הש"ץ כקיום נוסף של התפילה בציבור, ואולי אפילו קיום עליון יותר שלה. הציבור בעצם מחויב להתפלל כל תפילה פעמיים על כל המשתמע מכך (מבחינת עמידה ברגליים צמודות, איסור הפסק וכו')³.

מעניין שממש כדבריו של הגרי"ד מבואר בשער הכוונות (דרוש שני לתפילת המנחה), שהארי"ז ל היה מקפיד מאוד להתפלל מנחה עם חזרת הש"ץ אפילו אם זה היה סמוך לשקיעת החמה, ובספר משחא דרבותא אורח חיים (סימן קיב) הביא מה שכתב מרן הבית יוסף שגאוני צפת תיקנו שהשליח ציבור חוזר התפילה גם במנחה, ושגזרו נידוי לעובר על תקנתם, והביא גם כן דברי רבינו הארי"ז שבחזרת התפילה יש תיקון גדול, ומעלת החזרה גדולה יותר מהתפילה בלחש.

* * *

למרות היצירתיות והקסם שקיימים בפרשנותו של הגרי"ד, אבקש להציע פירוש אחר. אומרת המשנה בסוף מסכת ראש השנה (לג, א - לד, ב):

כשם ששליח ציבור חייב כך כל יחיד ויחיד חייב. רבן גמליאל אומר שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתן... תניא אמרו לו לרבן גמליאל לדברך למה ציבור מתפללין, אמר להם כדי להסדיר שליח ציבור תפילתו. אמר להם רבן גמליאל: לדבריכם למה שליח צבור יורד לפני התיבה? אמרו לו: כדי להוציא את שאינו בקי. אמר להם כשם שמוציא את שאינו בקי כך מוציא את הבקי.

נראה שלשיטת חכמים אדם בקי יוצא רק בתפילת הלחש, ואדם שאינו בקי יוצא בחזרת הש"ץ, שהרי לשם כך היא תוקנה. לעומת זאת לשיטת רבן גמליאל כל אדם, בין בקי ובין שאינו בקי, יכול לצאת בחזרת הש"ץ הכללית (אלא שהבקי יכול גם לצאת ידי חובה בתפילתו הפרטית). שליח הציבור מתפלל תפילת לחש לצורכי תרגול בלבד על מנת שיהיה לו קל ופשוט להתפלל את התפילה בקול רם, והוא אינו יוצא ידי חובה בתפילת הלחש. כך גם ביאר הרמב"ם את המחלוקת בשו"ת (מהדורת מכון ירושלים סי' סו [עמ' סט]), מהדורת בלאו סי' רנח):

3 למעט תפילת ערבית שהיא רשות, ולכן לא נתקן בה קיום כפול.

הנכון הראוי לסמוך עליו הוא מה שתיקנו החכמים ז"ל והוא שיתפללו הכל בלחש ויצא ידי חובתו כל מי שהתפלל, אין הבדל בין שליח ציבור או זולתו מן הקהל, ואח"כ יחזור שליח הציבור ויתפלל בקול רם בקדושה כדי להוציא את מי שאינו בקי. זוהי דעת החכמים, והיא ההלכה. ולא נחלק רבן גמליאל בזאת התקנה שכך נתקנה וכך ראוי לעשות, ואין רבן גמליאל חולק אלא בדבר אחר, והוא שהוא סובר שעיקר תקנת תפילת הלחש כדי לסדר שליח ציבור תפילתו לבד, וכאשר הוא מתפלל בקול רם בתפילתו (אשר) יצא בה ידי חובתו הוא וכל מי שרצה לסמוך על תפילתו, בין בקי בין שאינו בקי. הרמב"ם בהל' ט פוסק כשיטת חכמים באופן מפורש, ולכן רק מי שאינו בקי יוצא בחזרת הש"ץ:

שליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתו, כיצד בשעה שהוא מתפלל והם שומעין ועונין אמן אחר כל ברכה וברכה הרי הן כמתפללין. במה דברים אמורים כשאינו יודע להתפלל, אבל היודע אינו יוצא ידי חובתו אלא בתפילת עצמו.

אך למעשה כותב הרמב"ם שעל כולם, הבקיאים שיצאו כבר ידי חובת תפילתם ושאינם בקיאים, לעמוד ולהקשיב לש"ץ בחזרתו, ולא רק מי שאינו בקי, וזאת מטעם פרקטי (המשך התשובה שם):

אבל אני אומר שכך ראוי בזמננו מפני סיבה שאבארנה, והיא שכשיחזור שליח הציבור בקול רם כל מי שהתפלל ויצא ידי חובתו יהפוך פניו לספר עם חברו או לשיחה בטילה, והופך פניו מן ההיכל וירוק ומסיר כחו, וכשיראה זאת מי שאינו בקי, יעשה גם הוא כן בלא ספק, ויחשוב שזה שאומר אותו שליח ציבור אין יוצאים בו, ויצא החוצה כל מי שאינו בקי אף כי לא יצא ידי חובתו, ותבטל הכוונה אשר בגללה ירד שליח הציבור [לפני התיבה] שהיא להוציא את שאינו בקי.

הוי אומר, הש"ץ חוזר בקול רם על מנת להוציא את מי שאינו בקי כתפיסת חכמים. גם הבקי וגם מי שאינו בקי חייבים להקשיב ולענות אמן, כי אחרת גם אלו שאינם בקיאים יזלזלו בתפילה זו ולא יתכוונו לצאת בה ידי חובה, ואז באמת היא תאבד את משמעותה כתפילת ציבור 'חוזרת' המיועדת לאלו שאינם בקיאים, כי אף אחד לא יתכוון להתפלל בה - לא שאינם בקיאים וכ"ש שלא הבקיאים. אולם הרמב"ם אינו טוען כי ישנו קיום נוסף בתפילה זו אלא שהיא תוקנה רק לצורך אלו שאינם בקיאים. יתרה מכך, הוא אף מציע הצעה מרחיקת לכת כי ניתן יהיה לוותר על חזרת הש"ץ לחלוטין ובכל זאת תשתמר האפשרות לשאינם בקיאים לצאת ידי חובת התפילה, כלשונו שם (בהמשך):

ואמנם כשלא יתפלל הקהל לחש כלל, אלא יתפללו כולם אחר שליח הציבור תפילה אחת בקדושה, כל בקי יתפלל עמו בלחש וכל שאינו בקי ישמע, וישחך כולם עמו כשפני העם אל ההיכל בכוונה, נמצא שיצאו כולם ידי חובתן, ויהיה הדבר הולך אל נכון ויושר ותימנע אריכות החזרה... וזהו היותר נכון אצלי באלו הזמנים, מן הסיבות אשר הזכרנו.

אם צודקים דברי הגר"ד שישנו קיום יותר משמעותי, ואולי בלעדי, של תפילת הציבור בחזרת הש"ץ, כיצד ניתן לוותר עליה בצורה שכזאת, ואף לומר כי בכך הכל מסודר ומתוקן 'והולך אל נכון ויושר', אתמהה!

נמצא, שמה שנראה כאילו הרמב"ם בפ"ח ה"ד (בפיסקה שצוטטה בהתחלה) מגדיר דווקא את חזרת הש"ץ כתפילת הציבור - **אינו אלא לרבותא, שאפילו חזרת הש"ץ, שמטרתה רק הוצאת מי שאינו בקי, הוי כתפילת ציבור,** אך תפילת הלחש היא תפילת הציבור העיקרית והמשמעותית, כמבואר בדבריו בפרק ט הל' א-ב:

סדר תפילות הציבור כך הוא: בשחר כל העם יושבים ושליח ציבור יורד לפני התיבה ועומד באמצע העם... והיודע לברך ולקרות עמו קורא עד שמברך גאל ישראל. והכל עומדין מיד ומתפללים בלחש, ומי שאינו יודע להתפלל עומד ושותק עד שיתפלל שליח ציבור בלחש עם שאר העם, וכל מי שיגמור תפילתו עם הציבור יפסיע שלוש פסיעות לאחוריו ויעמוד במקום שהגיע אליו בעת שיפסיע.

גם מדבריו בפרק י הלכה טז נראה ברור שהרמב"ם מגדיר את תפילת הלחש כתפילת הציבור:

אסור לו למתפלל בציבור שיקדים תפילתו לתפילת הציבור. הנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שמתפללין בלחש, אם יכול להתחיל ולגמור עד שלא יגיע שליח ציבור לקדושה יתפלל.

אין ספק כי תפילת ציבור נדבה שנאסרה לפי שיטת הרמב"ם ודאי מתייחסת לתפילת הלחש של עשרה, וה"ה גם לחזרת הש"ץ.

הראיה מהלכות ראש השנה גם היא אינה מורה שחזרת הש"ץ היא תפילת הציבור. כזכור ביחס לברכות ראש השנה חכמים מודים לר"ג כי גם מי שבקי וגם מי שאינו בקי יוצאים ידי חובת ש"ץ בתפילתם כיון שהברכות ארוכות וכד' (ראש השנה לה, א). נמצא, שדווקא בתפילת ראש השנה באמת רוב הציבור מתפלל ממש יחד עם הש"ץ בחזרת הש"ץ ולא בתפילת הלחש (כי הבקיאים גם הם נעזרים בש"ץ), ולכן מוטב לתקוע אז על סדר הברכות, כי הרי דין תקיעה על הברכות הוא דווקא בציבור ולא ביחיד כמבואר בר"ה לד, ב, אך אין זה מורה דבר על מהות חזרת הש"ץ בשאר

השנה בה חולקים חכמים על רבן גמליאל⁴.

זאת ועוד, לפי דברינו האחרונים נראה כי אדם שאיחר לתחילת התפילה עדיף שיצטרף לתפילת הלחש של הציבור כל עוד הם מתפללים ולא לחזרת הש"ץ, כיוון שהחזרה נועדה רק למי שאינו בקי⁵. כך גם ציבור הבוחר להתפלל תפילת מנחה קצרה כפי שהציע הרמב"ם, ראוי שיחברו לש"ץ מתחילת העמידה, ולא יתחילו להתפלל כיחידים רק לאחר קדושה⁶.

עוד נפ"מ אפשרית היא בשאלה האם שישה שמתפללים יחד וארבעה מצטרפים אליהם יש בכך קיום של תפילת ציבור, או שמא רק אמירת דברים שבקדושה. ישנה מחלוקת אחרונים בעניין, ולדעת המ"ב סי' ס"ק ח הוי תפילה במניין, אולם האגר"מ ח"א או"ח סי' כח סובר כדעת הגר"ח מבריסק שאין בזה אלא דברים שבקדושה. ייתכן שהמחלוקת תלויה בפרשנות תפילת הציבור: אם מדובר דווקא באחד שאומר בקול רם והאחרים יוצאים ידי חובה - כשרק שישה מתפללים אין מה שיחבר אותם, אולם לפי השיטה השנייה זוהי תפילה בציבור והארבעה שהתפללו מצטרפים למניין.

לסיכום: לשיטת הגר"ד ישנו קיום נוסף של תפילת הציבור בעת חזרת הש"ץ בנוסף לקיום תפילת הלחש שנעשתה בציבור קודם לכן. לעומת זאת לפי הסברנו בשיטת הרמב"ם חזרת הש"ץ נועדה להוציא את שאינם בקיאים, וישנה חובה על הבקיאים להטות אוזנם ולעמוד כדי שגם היא תוכל להתקיים כתפילה בציבור. הראנו שתי הגישות אלו חלוקות בשאלה העקרונית מה היא תפילת הציבור העיקרית - תפילת הלחש או חזרת הש"ץ, ויש לכך מספר השלכות הלכתיות: א. האפשרות לבטל את חזרת הש"ץ במצבים מסוימים; ב. המאחר לתפילה לאיזה תפילה יצטרף לתפילת הלחש או לחזרת הש"ץ; ג. האם יש מקום לנהוג בכל דיני תפילת העמידה (הצמדת הרגליים, איסור הפסק) גם בחזרת הש"ץ; ד. יכול להיות שתהיה לכך השפעה באיזה תפילה יש לסדר לכתחילה את התקיעות בראש השנה.

אולם למרות הצעתי בדעת הרמב"ם, על מנת לרומם את תפילת הציבור ולתת לה ערך מוסף יש מקום לאמץ את תפיסת האר"י שחזרת הש"ץ עושה תיקונים גדולים בשמים.

4 על פי הבנה זו היה מקום לומר שבימינו שיש מחזורים לכל מתפלל וממילא כולם מתפללים בראש השנה בלחש ולא עם הש"ץ יש מקום לתקוע דווקא בתפילת הלחש ולא בחזרת הש"ץ, וכמנהג הספרדים, כי היא התפילה בה רוב הציבור משתתף כמתפלל, ולא חזרת הש"ץ שם הם רק עומדים כשומעים. יתר על כן, לדעת הרמב"ן במלחמת ה' (ראש השנה יא, א באלפס) שמטרת התקיעות על סדר הברכות נועדה להעלות את התפילות לפני כסא הכבוד, יש לראות בכך תוספת משמעותית ביותר לתפילה, ולא להתייחס אל הברכות כגורם המפריע לכוונה אלא כמעורר את הכוונה.

5 כ"כ האגרות משה או"ח ח"ג ס' ט.

6 כ"כ ערוך השולחן סי' קכד ס"ק ז, דלא כמ"ב שם ס"ק ח.